

TEMELJI CJELOVITOG NAVJEŠTAJA VJERE

RUDI PALOŠ

Salesianum

Institut za religijsku pedagogiju i katehétiku
Vlaška 36, 10000 Zagreb

Izvorni znanstveni rad

Primljeno 10. 10. 1997.

UDK 234.2

Sažetak

Povijest, ali i suvremeni trenutak u kojem živimo ukazuju na važnost očuvanja cjelovitosti katehetskog navještaja. U tu svrhu autor podsjeća na važnost određene hijerarhijske istine vjere, a zatim govori o izvorima kateheze općenito te napose o Bibliji, Predaji, liturgiji i stvorenim stvarima. Dok je s jedne strane očito da je cjelovitost navještaja nužna, konkretne prilike i zahtjevi inkulturacije upućuju i na neprekidnu potrebu zalaganja za posuvremenjivanje izričaja i oblika navještaja, što se posebno ogleda u naporima oko očuvanja tradicionalnih i stvaranja uvijek novih simbola i formula vjere.

Ključne riječi: cjelovitost kateheze, navještaj vjere, hijerarhija istina vjere, izvori kateheze, Biblija, Predaja, liturgija i kateheza, stvorene stvari, simbol vjere, formule vjere

Doktrinarna cjelovitost katehetskog sadržaja naravni je zahtjev svakog djelovanja koje teži odgoju vjere. Taj zadatak potvrđuju II. vatikanski sabor, brojne posadorske izjave i zaključci papa kao i drugih članova crkvenog učiteljstva te katehetski dokumenti opće i krajevnih Crkava.¹ Riječ je o jednom od glavnih zadataka kateheze, usko povezanim s drugim zahtjevima katehetske vjernosti. Budući da živimo u pluralističkom svijetu, punom raznih religijskih tradicija i načina života, posebno treba obratiti pažnju upravo na očuvanje cjelovitosti sadržaja kateheze i na njezino otvaranje svim oblicima kršćanskog života.² U tome smislu nije riječ o nekom od crkvenih dokumenata ili rasprava, nego o kriteriju koji se proširuje na sveukupnu katehezu. Tako npr. Groppo, govoreći o pobudnici "Catechesi Tradendae" Ivana Pavla II., kaže da je "cjelovitost sadržaja neka vrsta transcendentnog kriterija, na temelju kojega i u svjetlu kojega treba prosuđivati sve druge kriterije koji se odnose na sadržaj te tumačiti i sve ostale pedagoškodidaktičke norme".³

Sve to zahtijeva trajno stvaralaštvo katehetskih radnika. Ne smije se, međutim, miješati cjelovitost sadržaja s njegovim tumačenjem i izlaganjem: nužno je težiti cjelovitosti, kako bi svaki vid sadržaja mogao

1 Ovdje treba podsjetiti i na razlikovanje poimanja cjelovitosti u tri slavna katehetska posadorska dokumenta: *OKD (1971)*, *CT* te u najnovijem *OKD (1997)*. U Direktoriju iz 1971. cjelovitost se promatra kao cilj katehetskog procesa, uključujući određeni proces progresivnosti u katehezu. Čini se da to isto načelo nije jednako prihvatljivo i prema *CT*. Usp. G. GROPPA, *Cauto rinnovamento e integrità dei contenuti nella "Catechesi Tradendae" di Giovanni Paolo II*, u: "Orientamenti pedagogici" 27(1980)1,85-95. O potrebi stupnjevitosti u krsnoj katehezi govori i najnoviji Opći katehetski direktorij. Usp. *OKD (1997)* 88-89.

2 Usp. *CT* 30 (Cjelovitost sadržaja) i 31 (Posredstvom prikladnih katehetskih metoda). Usp. E. MALVIDO, *El contenido del mensaje cristiano según la "Catechesi Tradendae" visto desde España*, u: "Sinite" 30(1989)92,399-418. Usp. i *OKD (1997)* 111-113 (Cjelovitost evandeoske poruke).

3 G. GROPPA, *Cauto rinnovamento ...*, nav. čl., str. 88.

postati i "izričaj njegove sveukupnosti"⁴ pa stoga zahtjev za cjelovitošću treba povezati i sa zahtjevom koji teži ustrojavanju i sustavnosti⁵. Treba dakle predložiti "čitav misterij Krista, naime one istine kojih nepoznavanje znači nepoznavanje Krista" (CD 12). Drugim riječima rečeno, navještaj vjere, upravo stoga što je kristocentričan, uvijek treba biti cjelovit, a nikad djelomičan.⁶ Njegova uključivost i isključivost, kao što to pokazuje i predaja, ovisit će o situaciji konkretnog života naslovnika kateheze.⁷ S didaktičkopraktičnog gledišta, može se govoriti o intenzivnoj i ekstenzivnoj cjelovitosti. Upravo traženje intenzivne cjelovitosti, koja se čini stvarnijom kao katehetski cilj, uključuje i zahtijeva biblijsko-teološko-kristološko utemeljenje svakog katehetskog napora.⁸ Cjelovitost se povezuje i sa susljednošću izlaganja građe, tj. s postojećom bitnog sadržaja koji se predlaže i izlaže u katehezi, kako bi se još više raslo u teorijsko-praktičnom poznavanju dubine i punine vjere.⁹

U konkretnom životu treba uzeti u obzir i pitanje ekumenizma, kao i moguće polemike ili apologetske zahtjeve, da ne govorimo o određenim, često prikrivenim, ideološkim zahtjevima. Napokon, ali svaka-ko ne na zadnjem mjestu, treba imati u vidu i odnos koji proizlazi iz susreta evanđelja s pojedinim kulturama. Riječ je o širokom području koje se odnosi na srž pitanja prenošenja vjere i bitnih zadataka istinske i svojstvene kateheze.

Sadržajna cjelovitost kateheze bitan je vid temeljne dimenzije kršćanskog navještaja: riječ je o navještaju osobe, Isusa Krista, Boga i čovjeka, o navještaju upravljenom svim ljudima. Ne možemo se odreći ničega iz Kristova života ili njegova evanđelja. Zadatak je kateheze pomoći svakom kršćaninu da u punini uđe u Kristovo otajstvo.¹⁰ Kao takav, navještaj je duboko uključen u život svakog čovjeka¹¹ i upravo stoga treba imati na umu mnogostruke zahtjeve te cjelovitosti, koja se izražava na dinamički način, vodeći računa o svim zahtjevima koji idu za očuvanjem izvornosti navještaja Isusa Krista današnjem čovjeku. Nije dovoljna briga za cjelovitost predloženog navještaja,

tj. skrb za ono što se odnosi na nauk, doktrinu, nego treba imati na umu i zahtjeve koji proizlaze iz prakse kao i razne naglaske te iste cjelovitosti, promatrane i u njezinoj povijesnoj dimenziji. Pažnju treba usmjeriti i na "cjelovitost iskustva - tj. na cjelovitost kao cilj i kao hipotezu rada", prisjećajući se važnosti osobe naslovnika i "njegove osobne cjelovitosti".¹² Čini se da je osim toga, upravo zbog povijesnih razloga kao i iz razloga praktične naravi, potrebno imati na umu tri posebna zahtjeva, koji se odnose na pitanje sadržajne cjelovitosti kateheze. Riječ je o hijerarhiji istina vjere, o izvorima vjere te o simbolima vjere. Ne negirajući važnost problema *ekstenzivne cjelovitosti* i pitanje *progresivnosti* sadržaja kateheze,¹³

- 4 M. BORELLO GILLARDI, *Contenidos basicos para la catequesis latinoamericana. Relacion del encuentro de obispos, teologos y catequistas. Bogotá 23-26 mayo 1975*, u: "Catequesis Latinoamericana" 7(1975)27/28,261-267.
- 5 To je jedan od načina osiguravanja pred opasnošću moguće iscjepkanosti i osiromašenja kršćanske kerigme. Usp. E. ALBERICH, "Sustavna kateheza", u: M. PRANJIC (ur.), *Religijskokatehetsko-pedagoški leksikon*, Katehetski salezijanski centar (dalje citiran kao: *RPKL*), Zagreb 1991, str. 717-718.
- 6 Usp. A. CAÑIZARES LLOVERA, *Notas pedagogico-catequeticas para el anuncio de Jesu-Cristo*, u: "Teología y Catequesis" (1985)14,243-265.
- 7 Usp. J. COLOMB, *Al servizio della fede. Manuale di catechetica*, sv. I., LDC, Leumann (To) 1969, str. 65-66.
- 8 Usp. OKD (1997) 112; A. CAÑIZARES LLOVERA, *Contenidos de la formacion de catequistas*, u: "Actualidad catequética" (1986)129/130,193-214, posebno str. 203.
- 9 Usp. A. LÄPPLE, *Sequentialität - mehr als ein neues Wort*, u: "Religionsunterricht an Höheren Schulen" 26(1983)1,2-5.
- 10 Usp. *Catequese renovada, Orientações e conteúdo*. Documento aprovado pelos Bispos do Brasil na 21ª Assembléia Geral, 15 de abril de 1983, Edições Paulinas, São Paulo 1983, br. 98, str. 38.
- 11 Usp. G. COLOMBO, *L'annuncio cristiano all'uomo d'oggi. Le dimensioni fondamentali dell'annuncio e il loro "aggiornamento"*, u: "Catechesi" 51(1982)17,27-34.
- 12 L. SEBASTIANI, *Dottrina, Dogma, Teologia. Per l'integrità dell'esperienza di fede*, u: "Religione e scuola" 18(1989/90)10,38-40, ovdje 38-39.
- 13 Usp. F. COUDREAU, *Progress in Faith. A Catechetical Perspective*, u: "The Living Light"

zadržat ćemo se podrobnije na ova tri područja kako bismo još više pojasnili složen problem cjelovitosti kateheze, ukoliko je tu riječ o “*konačnom cilju cijelog katehetskog procesa*”, iako u isto vrijeme ne treba predstavljati i njezino “*polazište*”.¹⁴

1. HIJERARHIJA ISTINA VJERE

Hijerarhiji istina vjere¹⁵ može se promatrati ili sa strogo teološkodogmatskog ili s čisto katehetskog gledišta. Osim pitanja teološke naravi, tu su i pitanja i pojašnjenja katehetske naravi koja mogu dati osjetan obol praktičnom poboljšanju kateheze.

S povijesnog gledišta postojanje načela hijerarhije istina može se promatrati: a) u povijesti Crkve općenito od njezina ustanovljenja do II. vatikanskog sabora; b) na II. vatikanskom saboru; c) u poslijesaborskom razdoblju.¹⁶ Proučavanje postojanja pojma *hijerarhije istina* u Crkvi prije II. vatikanskog sabora zahtijevalo bi detaljno i produbljeno proučavanje što je ovom prilikom zbog ograničenosti prostora koji imamo na raspolaganju nemoguće. Nadajmo se stoga da će i pojedini detalji koje ćemo ovdje navesti kao primjer, ne težeći ni za iscrpnošću ni za potpunošću kronološkog prikaza, moći poslužiti kao pojašnjenje upotrebe i postojanja tog pojma prije II. vatikanskog sabora.¹⁷

Čini se da je prvi koji je u povijesti Crkve upotrijebio pojam *hijerarhije vjerskih istina* bio francuski dominikanac C.-J. Dumont 1954. godine.¹⁸ U katehetskom se razmišljanju taj isti pojam može nazreti već prije, u djelima velikih kateheta našeg stoljeća. Tako npr. J. A. Jungmann, govoreći o katehetskom predstavljanju, podsjeća na nužnost postojanja organske cjeline kojoj je središte sam Krist.¹⁹ Naravno, ne može se još govoriti o jasnom viđenju neke “*hijerarhije*”, ali misao autora uzeta u cjelini ukazuje na hijerarhiju istina ako već ne izričito, onda barem u praksi. Potvrda za tu tezu može se naći u raznim djelima koja prethode II. vatikanskom saboru,²⁰ a još više u onima novijeg datuma iz poslijesaborskog razdoblja. Tako npr. i J. Gevaert u svojoj knjizi o katehetskim vidovima prve evange-

lizacije ukazuje na misao J. A. Jungmanna, primjećujući da je predsaborska teologija ili potpuno zanemarivala ili je neproporcionalno predstavljala upravo hijerarhiju istina.²¹ Da korijen treba tražiti u neprikladnosti

4(1967)1,6-22; F. COUDREAU - J. VIMORT, “Note sur les méthodes progressives dans l’enseignement religieux”, u: C. AUGRAIN i dr., *Catéchèse esprit et langage*, ISPC - Fayard - Mame, Paris 1968, str. 38-48; M. DE GOUVEIA, *Catequese: uma educação permanente, ordenada e progressiva de la fé*, u: “Lumen” (1977), 467-472+489; A. GARCIA SUAREZ, *En torno a la integridad extensiva e intensiva del mensaje cristiano*, u: “Actualidad catequética” 17(1977)81/82, 139-225; H. J. VALLA, *Mantengamos la integridad e intensidad del mensaje cristiano*, u: “Didascalia” 14(1960)7, 386-393.

14 G. GROppo, “Sadržaji (kriteriji)”, u: *RPKL*, str. 671-674, ovdje 673 i 674.

15 Usp. OKD (1997) 114-115.

16 Jasno je da postoje i druge mogućnosti promatranja i proučavanja ovog problema. Tako npr. García Suarez razlikuje četiri razdoblja: a) povijesno razdoblje prije II. vatikanskog sabora; b) II. vatikanski sabor; c) poslijesaborsko razdoblje; d) “Evangelii nuntiandi”. Usp. A. GARCIA SUAREZ, *En torno a la integridad extensiva e intensiva del mensaje cristiano*, u: “Actualidad catequética” 17(1977)81/82, 139-225, ovdje str. 140.

17 Usp. PONTIFICIO CONSIGLIO PER L’UNIONE DEI CRISTIANI - SEGRETARIATO DELLA COMMISSIONE FEDE E COSTITUZIONE DEL CEC, *La nozione di “gerarchia delle verità”: un’interpretazione ecumenica*, u: “Il Regno - Documenti” 45(1990)17, 573-576. U tom dokumentu (br. 10-16) ukazuje se na različitu svijest o tom pojmu koji je više ili manje jasno i izričito prisutan u: a) Bibliji; b) ekumenskim saborima; c) sakramentima; d) liturgijskoj godini; 4) raznim kršćanskim crkvama. Usp. također: U. O’NEIL, *Perspectives on the Hierarchy of Truths*, u: “The Living Light” 14(1977)3, 377-392.

18 Usp. A. BODEM, *Hierarchie der Wahrheiten*, u: “Salesianum” 52(1990)4, 857-869.

19 Usp. J. A. JUNGmann, *Christus als Mittelpunkt Religiöser Erziehung*, Herder, Freiburg im Breisgau 1939, str. 2.

20 Tako npr. poznati francuski kateheta P.-A. Liégé govori o istom problemu, spominjući kako “svi vidovi svijeta vjere nemaju istu važnost: njihova će se hijerarhija utvrditi u odnosu na središnje otajstvo Isusa Krista”. P.-A. LIÉGÉ, “La fede”, u: *Iniziazione teologica*, sv. III, Morcelliana, Brescia 1955, str. 393-440.

21 Gevaert se ovdje osvrće na cjelokupno djelo i misao toga velikog njemačkog kateheta i liturgičara. Usp. J. GEVAERT, *Prima evangelizzazione*. Aspetti catechetici, LDC, Leumann (To) 1990; J. A. JUNGmann, *Die Frohbotschaft und unsere Glaubensverkündigung*, Pustet, Regensburg 1936, str. 53-66.

klasične skolastičke, dakle predsaborske teologije, može se zaključiti i iz onoga što je svojevremeno rekao veliki teolog K. Rahner, govoreći o promjenama u dogmatskoj i fundamentalnoj teologiji. Današnja teologija, kaže taj veliki teolog, želi odlučno izaći iz "mentaliteta geta", kako se slikovito izražava Rahner, imajući u vidu prije svega skolastičku i predsaborsku teologiju. Suvremena je teologija potpuno svjesna postojeće pluralnosti u životu modernog čovjeka i stoga mu se želi približiti nastojeći učiniti teologiju i njezine teze vjerodostojnima, brinući se posebno i za sadržaj teologije.²²

Osim toga, povijesno gledajući, što se više približavamo II. vaticanskom saboru, tim se više ističe kako istine vjere trebaju biti na određeni način međusobno povezane, tako da se sve više kristalizira potreba za određenom "hijerarhijom vrednota".²³ Saborski oci izričito govore o *hijerarhiji vrednota* u Dekretu o ekumenizmu te s obzirom na izričaj i izlaganje nauka vjere kažu "katolički teolozi /.../, kad uspoređuju nauke, neka ne smetnu s uma da postoji red ili 'hijerarhija' istina katoličke nauke, jer je različita njihova povezanost s temeljem kršćanske vjere" (UR 11).²⁴ Na strogo katehetskom području polaziti od središta vjere, od onoga što je bitno, što ima "opće značenje", ne znači "načiniti izbor među mnogim kršćanskim istinama, zadržavajući nekoliko njih i ostavljajući ostatak za katehezu koja će doći kasnije. 'Opće' označava sveukupnu poruku kao 'Božju snagu', u njenom životnom i pozivajućem vidu, ali još uvijek ne izričitu i protumačenu u svim njenim detaljima i posebnostima."²⁵

Pojam hijerarhije istina (a) "uključuje stupnjeviti ustroj, (b) u kojem različiti stupnjevi služe različitim ulogama".²⁶ Treba ga prihvatiti i primijeniti i na ekumenskom i na katehetskom polju iako sve s njim povezane pojedinosti nisu još potpuno razriješene. Dok se naime s jedne strane u skladu s ovim načelom razmatra i mogućnost određene progresivnosti u katehezi, s druge se strane upozorava na ograničenost i poteškoću uporabe izraza "progresivnost", ne samo zbog određenih povijesnih poteškoća povezanih s

tim izrazom upravo na katehetskom području,²⁷ nego i zbog progresivnosti kao takve, iz "straha od okrnjenog navještaja kršćanske poruke"²⁸, zbog čega bi se nauk

-
- 22 Usp. K. RAHNER, *Libertà della teologia e ortodossia ecclesiastica*, u: "Concilium" 7(1971)6, 117-135.
- 23 Usp. L. BORELLO, *Organizzazione e distribuzione del programma. Riflessioni sul contenuto della catechesi*, u: "Catechesi" (1962)134,2-8.
- 24 Za uključivanje tog izraza u saborski dokument posebno su zaslužna dva konciliska oca: nadbiskup A. Pangrazio (Italija) i kard. F. König (Austrija). Usp. PONTIFICIO CONSIGLIO PER L'UNIONE DEI CRISTIANI - SEGRETARIATO DELLA COMMISSIONE FEDE E COSTITUZIONE DEL CEC, *La nozione di "gerarchia delle verità": un'interpretazione ecumenica*, nav. čl., str. 573.
- 25 J. GEVAERT, *Prima evangelizzazione...*, str. 153.
- 26 PONTIFICIO CONSIGLIO PER L'UNIONE DEI CRISTIANI - SEGRETARIATO DELLA COMMISSIONE FEDE E COSTITUZIONE DEL CEC, *La nozione di "gerarchia delle verità": un'interpretazione ecumenica*, nav. čl., str. 574.
- 27 U povijesti kateheze s time u vezi dobro je znan slučaj J. Colomba i njegova "Catéchisme progressif". Colomba je Sveta Stolica 1957. javno optužila i kaznila, ali je, kao što će se to kasnije pokazati, bila riječ o nesporazumu i krivom razumijevanju. Njegov progresivni katekizam nije zapravo želio odvojiti istine vjere u svrhu njihova jednostavna bročjanog raspoređivanja nego je nastojao, imajući na umu dostignuća humanističkih znanosti, prilagoditi katehezu naslovnicih kao i njihovim posebnim potrebama i sposobnostima. U vezi s time usp. npr. sljedeći opširan i bogato dokumentiran opis: G. ADLER - G. VOGÉLEISEN, *Un siècle de catéchèse en France 1893-1980*, Histoire. Déplacements - enjeux, Beauchesne, Paris 1981, str. 208-224 (L'épreuve: la crise catéchétique de 1957). Sam će Colomb kasnije, u mirnijim vremenima, ovako opisati program progresivne metode. To je "ono što predstavlja objekt koji treba upoznati, imajući na umu 'sklonosti' ili interese i mentalno ustrojstvo slušatelja. Neće to biti jedino prijelaz od uključivog k isključivom, od manjeg k većem; nauk će se suobličiti 'ravnoteži' interesa svakog razdoblja, kako bi ono što se uči odgovaralo duhovnom zanimanju djeteta i kako bi stoga moglo biti stvarno prihvaćeno i primijenjeno; suobličiti će se njegovu mentalnom ustrojstvu da bi ga se moglo shvatiti. /.../ Istinska je progresivnost čimbenik kakvoće i duhovnoga reda." J. COLOMB, *Al servizio della fede. Manuale di catechetica*, sv. I., LDC, Leumann (To) 1969, str. 294-295.
- 28 G. GROPPA, *Cauto rinnovamento e integrità dei contenuti nella "Catechesi Tradendae" di Giovanni Paolo II*, u: "Orientamenti pedagogici" 27(1980)1,85-95, ovdje str. 93. Groppo osim toga

mogao redovito pokušati svesti na “zajednički minimum”, bez ikakvog zanimanja za konkretnu situaciju naslovnika²⁹. Kako međutim načelo hijerarhije istina još uvijek vrijedi, neki autori, vođeni i pedagoškim načelima, govore o “cikličkom predstavljanju sadržaja”³⁰, podsjećajući uvijek i na važnost ispravnog mjesta rezerviranog za središnju jezgru vjere³¹.

Sve je očitija i potreba predstavljanja hijerarhije vjerskih istina u katehetskom procesu.³² Riječ je i o pojmu koji je važan za življeno jedinstvo Crkve, što se može promatrati na različite načine. Tako je biskupima na prvom mjestu briga “za jedinstvo, za potpunost i sveopćenitost vjere”, dok katehetski radnici znaju isticati važnost “ispravnog odnosa između doktrinarne cjelovitosti i pedagoške stupnjevitosti”.³³ Prema drugom mišljenju, pri utvrđivanju hijerarhije istina treba polaziti ne samo od njihova “teološkog značenja, nego i u skladu sa stupnjem na kojem je istina znakovita u kršćaninovu životu”.³⁴ Riječ je o primjeni na katehetsko područje misli K. Rahnera koji predlaže razlikovanje između “objektivne” i “egzistencijalne” istine vjere.³⁵ Druga, zvana “egzistencijalnom”, ovisi o raznim čimbenicima, od kojih su mnogi neovisni o samoj osobi vjernika i stoga se ne govori o “subjektivnoj” nego o “egzistencijalnoj” hijerarhiji, jer ona dotiče čovjekov život, egzistenciju, sâm kontekst vjernikova konkretnog života.³⁶ S katehetskog gledišta drži se stoga nužnim još više istaknuti obostranu važnost rasta u vjeri zajedno s obrazovanjem vjernika.³⁷

2. IZVORI KATEHEZE

U nastojanju za produblivanjem poznavanja kateheze posebno mjesto zauzimaju njezini izvori. Iz analitičkobibliografskog istraživanja može se doći do prilično detaljnog i vrlo dugačkog popisa mogućih izvora, kao i mogućih katehetskih sadržaja, mjesta i radnika.³⁸ Za bolje poznavanje katehetskih sadržaja osobito je važno razjasniti sljedeće egzistencijalno pitanje: koji je ili koji su izvori kateheze i koja je njihova važnost ili utjecaj na katehezu općenito, a

posebno s obzirom na predstavljanje sadržaja kateheze.

Povijest nas uči da pitanje izvora kateheze nije tek akademsko ili retoričko. Istina je da je vjera Božji dar i plod Božje objave. Isto je tako istina da se ta objava događa

podsjeća da OKD sadrži izravnu mogućnost upotrebe progresivnosti u katezi (usp. br. 33. i 38). On to objašnjava kao veću brigu apostolske pobudnice CT za cjelovitost kršćanskog navještaja.

- 29 Usp. E. MALVIDO, *El contenido del mensaje cristiano según la "Catechesi Tradendae" visto desde España*, u: "Sinite" 30(1989)92,399-418, ovdje str. 406.
- 30 M. USEROS, *Teología y currículum de la religión católica. (Desde la fuente de la epistemología teológica)*, u: "Sinite" 30(1989)91,257-287, ovdje str. 279.
- 31 Bissoli npr. povezuje hijerarhiju istina izravno s “kristološkom koncentracijom” i, u širem smislu, s “povijesnospasenjskom koncentracijom”. Isto tako, dok u konkretiziranju programa može biti nužno materijalno ograničiti sadržaj, to se ne može učiniti na uštrb “katoličke”, tj. sveopće perspektive cjeline predloženih sadržaja. Usp. C. BISSOLI, *Obiettivi e contenuti*, u: "Notiziario UCN" 17(1988)1,45-48.
- 32 Usp. U. GIANETTO, "Il nucleo della fede" nella catechesi e nell'IRC. Il 77 Incontro italo-tedesco di esperti in Catechetica, u: "Catechesi" 59(1990)9,54-58.
- 33 G. COLZANI, *Catechesi e verità: fecondità di un problema*, u: "La Rivista del Clero Italiano" 67(1986),725-733, ovdje str. 727.
- 34 U. O'NEIL, *Perspectives on the Hierarchy of Truths*, nav. čl., str. 390.
- 35 Usp. K. RAHNER, *Hierarchie der Wahrheiten*, u: "Diakonia" 13(1982)6,376-382; A. BODEM, *Hierarchie der Wahrheiten*, nav. čl., str. 863.
- 36 "Kontekstualnost" istine vjere može se promatrati npr. s gledišta teologije oslobođenja, psihoanalize, društvene psihologije itd. Te razlike i konkretnost zahtijevaju kvalitativnu promjenu procesa prenošenja vjere. Naglasak se više ne stavlja na istinu vjere, promatranu kao svršenu istinu, bez ikakve povezanosti s “vremenom”, nego se promatra kao prenošenje istine koja je u isto vrijeme i izazov. Usp. J. WERBICK, *Zurück zu den Inhalten? Die Forderung nach einer "materialkerygmatischen Wende" in der Religionspädagogik - ihre Berechtigung und ihre Zwiespältigkeit*, u: "Religionspädagogische Beiträge" (1990)25,43-67, posebno str. 58-59.
- 37 Usp. R. ENGLERT, *Religionspädagogik im christentumsgeschichtlichen Wandel*, u: "Stimmen der Zeit" 116(1991)11,750-758.
- 38 Usp. npr. J. M. ESTEPA LLAURENS - A. GARCIA SUAREZ, *Indice de fuentes sobre la catequesis (1961-1976)*, u: "Didascalia" 36(1982) 351,24-28. Drugi tip pristupa predstavljaju dokumenti crkvenog učiteljstva posvećeni ne samo djelomično, nego u cijelosti upravo ovom proble-

posebno u Božjem Sinu, Isusu Kristu, koji je postao čovjekom, on koji je na poseban način Riječ i izvor objave osobno, utiskujući tako "međuosobni značaj" svakom "poznavanju vjere".³⁹ U teologiji i u katehezi svijest o Kristovu središnjem mjestu u našem je stoljeću posebno došla do izražaja u kerigmatskom pokretu, koji se proširio i na teološkom i na strogo katehetskom području. Osim toga, sveukupna nam povijest kateheze pokazuje da su izvori kateheze u biti isti kao i izvori teologije.⁴⁰

Postaviti pitanje o izvorima kateheze i o njezinu sadržaju ne znači htjeti promijeniti izvore, njihov broj, a još manje njihovu bit, nego štoviše znači pitati se o njihovoj mogućnosti i sposobnosti predstavljanja tako da postane jasno vidljiva ne samo njihova važnost nego i njihova znakovitost za vjeru i za suvremenog čovjeka.

Radi boljeg poznavanja problema izvora, katehetsko razmišljanje upravlja svoju pažnju na proces njihova predstavljanja tijekom povijesti. Moguće je promatrati mijenjanje ne samo broja nego i reda nabiranja izvora kateheze, u skladu s raznim vremenima i povijesnim naglascima. Bilo bi korisno promatrati proces početnog oblikovanja i učvršćivanja raznih *simbola vjere* u Starom i Novom zavjetu te posebno onih u prvoj Crkvi, među kojima počasnno mjesto pripada Apostolskom simbolu vjere.⁴¹ U prvim stoljećima kršćanstva, da spomenemo samo jedan od brojnih primjera, sv. Augustin u svojoj katehezi uvodi red sadržaja različit od onoga koji nalazimo u Apostolskom simbolu. Po njemu, kateheza u svom naporu odgoja u vjeri treba slijediti tri temeljne kreposti: vjeru, nadu i ljubav, ukoliko nam one govore što kršćanin treba *vjerovati, nadati se i ljubiti*.⁴² Temelji vjere, primjećuje nadalje sv. Augustin u svom "Enchiridionu", mogu se naći u Simbolu, tj. u Vjerovanju. Krepост nade rast će pomoću tumačenja "Očenaša", dok se krepост kršćanske ljubavi odražava u deset zapovijedi i u sakramentima, koji su sredstva očuvanja svih kreposti.⁴³

Tijekom povijesti taj se popis i red više puta mijenjao ili različito predstavljao, i pod izravnim utjecajem povijesnih mijena

čovječanstva općenito, a ne samo onih unutar crkvene zajednice.⁴⁴ U XVIII. i XIX. stoljeću, da navedemo tek jedan primjer, uslijed snažnog moralizirajućeg utjecaja, u središtu kateheze je skrb za moral pa tako dolazi i do trostruke podjele sadržaja na dogmu, moral i sakramente.⁴⁵ Posebno se mjesto pridaje katekizmu kao knjizi i tamo prisutnim izvorima. Kao što je očito iz katekizama i iz brojnih djela posvećenih ovom predmetu, pisci katekizama nisu jedinstveni u izboru sadržaja i u njihovu rasporedu i unutarnjem uređenju. Ponekad je riječ samo o promjenama i izmjenama sadržaja, dok drugom prilikom uvođenje ili ispuštanje jedne ili druge sastavnice može dodati ili oduzeti težinu sadržajnom predstavljanju vjere.⁴⁶ U svom glasovitom lion-

---

mu. Vidi npr. COMISION NACIONAL EPISCOPAL DE CATEQUESIS DE COSTA RICA, *Las fuentes de la catequesis*, San José de Costa Rica, Ed. Comision nacional episcopal de catequesis, 1987. Kratak prikaz tog dokumenta vidi kod A. MEJIA, *Las fuentes de la catequesis*, u: "Medellín" 14(1988)56,568-569.

- 39 M. VAN CASTER, *Le strutture della catechesi*, sv. I, Ed. Paoline, Roma 1968, str. 15-16.
- 40 Usp. B. MONDIN, "Catechesi e teologia", u: C. BONIVENTI (ur.), *Andate e insegnate*, EMI, Bologna 1980, str. 365-378, ovdje str. 370.
- 41 O tome je ne tako davno objavljen vrlo opsežan svezak koji obuhvaća 1294 stranice, opskrbljen bogatom bibliografijom. Usp. SABUGAL, S., *Io credo. La fede della Chiesa. Il simbolo della fede - storia e interpretazione*, Ed. Dehoniane, Roma 1990.
- 42 Usp. A. ETCHEGARAY CRUZ, *Storia della catechesi*, Ed. Paoline, Roma 1983.
- 43 Usp. *isto*, str. 224. Činjenica da se sadržaj tumači pomoću sheme teoloških kreposti ima za posljedicu, kako to ističe Etchegaray, da odsada jedinstvo vjere za kršćanina proizlazi iz unutarnjeg ja. Čini se da je sv. Augustin prvi koji je uveo "Dekalog" kao sastavni dio moralne kateheze. Usp. *isto*, str. 129-130.
- 44 Danas bi s time u svezi možda bilo prikladnije govoriti o "znakovima vremena" i o suvremenoj kršćanskoj zajednici koja ih nastoji čitati. Naravno, u prošlim stoljećima jezik koji se u sličnim situacijama primjenjivao bio je različit, iako se praktično podrazumijevala ista pojava.
- 45 Usp. J. LAFOREST, *Introduction à la catéchèse*, Les presses de l'Université Laval, Quebec Laval 1966, str. 30.
- 46 Usp. npr. P. BRAIDO, *Lineamenti di storia della catechesi e dei catechismi*, Dal "tempo delle riforme" all'età degli imperialismi (1450-1870), LDC, Leumann (To) 1991.

sko-pariškom istupu kard. Ratzinger posebnu važnost pridaje upravo tim činjenicama, prikazujući ustroj predstavljen u *Rimskom katekizmu* (Simbol, Očenaš, Dekalog, sakramenti i Crkva) kao temelj koji je bitan i za današnju katehezu, ukoliko predstavlja "izvore" vjere, a time i kateheze, pokazujući osim toga njezin ustroj na jednostavan i temeljan način.⁴⁷

Osobit napor za obnovu vjerničke zajednice, koji je došao do izražaja u obnoviteljskom pokretu posljednja dva stoljeća (XIX.-XX.), tj. biblijska, katehetska, liturgijska, patristička i teološka obnova, predstavlja većim dijelom i odlučan zaokret u povratku izvorima općenito, a među njima posebno izvorima vjere i kateheze. Ti napori dobivaju posebnu potporu i potvrdu u dokumentima II. vatikanskog sabora. Gledajući sadašnju situaciju, može se ustvrditi da je danas gotovo jednodušno prihvaćena četverodjelna podjela bitnih izvora vjere i kateheze, a to su: Biblija, Predaja, liturgija i stvorene stvari.⁴⁸

2.1. Biblija

Biblija, ukoliko je Božja riječ, na poseban je način izvor vjere. Na katehetskom području to znači da Biblija, "izvor sve spasenjske istine"⁴⁹, treba imati počasno mjesto u katehezi i to ne samo u teoriji nego i u praksi, jer je ona, Biblija, "obavezno uporišno mjesto"⁵⁰ svakog procesa prenošenja vjere. Treba dakle napustiti iskušenje upotrebe biblijskog teksta kao jednostavne potvrde neke teze ili nauka ili kao izvora lijepih priča, kao što se nerijetko dešavalo u katehezi gotovo do naših dana, uz obilnu pomoć brojnih autora katekizama. Osim napuštanja upotrebe biblijskog teksta za jednostavno ozakonjenje teoloških zaključaka,⁵¹ danas treba biti pažljiv s obzirom na panbiblizam, na tekstualnu kritiku, na anonimnost biblijskih događaja i osoba, na napast odricanja pristupa biblijskom tekstu zbog poteškoća u shvaćanju teksta ili na iskušenje isključivosti i "klerikalizacije" Biblije.⁵² To su i razlozi koji upućuju na zaključak da se ne smije odreći sve zauzetijeg poznavanja biblijskog teksta, a to se

posebno odnosi na vjeroučitelja, ukoliko je pozvan na bitan način posjedovati *trostruku nadležnost*: egzegetsku, hermeneutsku i didaktičku.⁵³ U tu svrhu treba načiniti kvalificiran izbor biblijskih tekstova imajući u

- 47 Usp. J. RATZINGER, *Transmission de la foi et sources de la foi. Conférence du cardinal Joseph RATZINGER*, u: D. J. RYAN i dr., *Transmettre la foi aujourd'hui*, Coopérative de l'Enseignement Religieux de Paris et Le Centurion, Paris 1983, str. 39-61, posebno u dijelu koji govori o ustroju kateheze (str. 55-61).
- 48 Istina, još se uvijek raspravlja o broju: je li riječ o jednom, dva, tri, četiri ili više izvora kateheze, kao i o redu izvora, ali je više riječ o jezikoslovnim razlikama ili o razlikama koje se odnose na metodu predstavljanja izvora, a ne toliko na problem izvora kao takvih. To se može reći u najmanju ruku s obzirom na službene dokumente crkvenog učiteljstva, jer je inače uvijek moguće da postoji neki teolog ili kateheta koji još i danas postavlja temeljno pitanje: što je izvor vjere i kateheze. Ponekad je to uslijed isključive brige za određeni dio izvora, kao što se npr. dogodilo kod mons. Lefebvrea, koji se brinuo prije svega za očuvanje istinske predaje. Drugi su većinom tražitelji boljih izričaja i odgovora koji su više u skladu s današnjim "znakovima vremena". Opširnije o tome vidi npr. u: E. ALBERICH, "Izvori kateheze", u: *RPKL*, str. 284-286; K. E. NIPKOW, *Quali "temi" e "materie" devono essere presenti nella catechesi, oltre la sacra Scrittura?*, u: "Concilium" (1970)3,58-73; F. PAJER, *Rinnovare la catechesi riscoprendone le fonti*, Figlie della Provvidenza, Milano 1970; CONFERENZA EPISCOPALE ITALIANA, *Il rinnovamento della catechesi*, Roma, Fondazione di religione santi Francesco di Assisi e Caterina da Siena, 1988, pogl. VI, OKD (1971) 45; CT 27, OKD (1997) 94-96.
- 49 F. IBÁÑEZ, *La Sagrada Escritura, fuente de la catequesis*, in: "Teología y Catequesis" 2(1983)3,283-296, ovdje str. 283. U istom članku pisac ukazuje na važnost druge pojedinosti biblijskog teksta. Biblija je, podsjeća Ibañez, "proglašavanje" (str. 288) i stoga treba iskoristiti priliku te je u prikladnim trenucima i u liturgiji i u katehezi citati naglas.
- 50 G. STACHEL, *Bibbia, catechesi, catechismi. Come trasmettere integralmente la fede biblica*, u: "Orientamenti Pedagogici" 38(1991)5,1137-1147, ovdje str. 1137.
- 51 Usp. R. WARE, *Il predominio della tradizione dogmatica e l'uso della Scrittura nella teologia attuale*, u: "Concilium" 7(1971)10,161-177.
- 52 Usp. F. COUDREAU, *Si può insegnare la fede?*, LDC, Leumann (To) 1978, str. 50-62.
- 53 Usp. C. BISSOLI, *La Bibbia e la Tradizione come fonti della catechesi (Dal Vaticano II a "Catechesi Tradendae")*, u: "Catechesi" 49 (1980)11,3-13.

vidu prvo sažeto predstavljanje vjere, npr. za katekumene.⁵⁴

Posebno mjesto diskusije o izvorima kateheze i o mjestu koje pripada Bibliji predstavlja odnos koji bi trebao postojati između Biblije i drugih izvora. Kako se ne bi bilo u iskušenju i mislilo da je riječ o autonomnim i samostojećim izvorima, treba ih nastojati držati povezanim kako bi se potvrdilo da je riječ o raznim izričajima Božje riječi, a ne o raznim autonomnim ili čak međusobno neovisnim izvorima. Trebalo bi stoga i u praksi povezati te različite izvore i upravo se stoga ovdje ističe posebna mogućnost da se Bibliji dade mjesto koje joj pripada unutar crkvene zajednice. Biblija ne smije ostati izvan konteksta svakodnevnog života vjernika. U tome smislu, pažljivo čitanje i razmatranje biblijskog teksta u vjerničkoj zajednici, u svjetlu predaje i crkvenog učiteljstva, te uz odgovarajuće prisustvo Simbola vjere, predstavlja ne samo prijedlog nego i perspektivu za još plodnije vrednovanje Biblije u katehezi.⁵⁵

2.2. Predaja

Crkvena predaja, živa predaja, "Sensus Ecclesiae"⁵⁶, jedan je od trenutaka "prenošenja Objave"⁵⁷ i jedan od izvora kateheze. Prihvatiti Predaju kao izvor kateheze znači prihvatiti ne samo pisanu Predaju, tj. Bibliju, nego i govorenu Predaju s kojom je Biblija usko povezana (DV 9).⁵⁸ U crkvenoj predaji ističe se aktivna uloga Duha Svetoga, crkvenog učiteljstva, zajedno s pomirbenom djelatnošću Crkve i liturgijskom predajom u prenošenju Objave.⁵⁹

Predaju se može promatrati i s obzirom na činjenicu da predstavlja *dijakroničku* (dvostručljetna povijest Crkve i kršćanstva, RdC 27) i *sinkroničku* predaju (kateheza u današnjoj Crkvi, RdC 13, 66). U tom smislu treba izbjeći iskušenje koje se očituje npr. u situacijama i sredinama u kojima dolazi do susreta s riječju "predaja" kad se tu "predaju" povezuje isključivo s prošlošću. Predaja je uvijek i "tumačenje" otvoreno svim dimenzijama vremena, uključivši i sadašnjost i budućnost.⁶⁰ To je još jedan od načina po kojima Predaja može postati istinska "veza" među raznim naraštajima, jer je u isto vri-

jeme i čimbenik trajanja u vremenu, od apostolskog vremena pa sve do danas, kao i čimbenik jedinstva među raznim crkvenim zajednicama.⁶¹

Budući da Predaja ima dugu povijest i budući da se ne sastoji samo u prenošenju nego uključuje i primanje,⁶² treba imati na umu i razlikovanje između jedine Predaje i

- 54 Usp. COMISION EPISCOPAL DE ENSEÑANZA Y CATEQUESIS, "La catequesis de la comunidad. Orientaciones pastorales para la catequesis en España, hoy. 22 de febrero de 1983", u: *Isti, Documentos colectivos del episcopado español sobre formación religiosa y educación 1981-1985*, EDICE, Madrid 1986, str. 135-325, ovdje str. 264 (br. 229).
- 55 Usp. Puebla. *L'evangelizzazione nel presente e nel futuro dell'America Latina*, Bologna, Editrice missionaria italiana, 1979, str. 295 (br. 1000-1001).
- 56 Usp. C. BISSOLI, *La Bibbia e la Tradizione come fonti della catechesi (Dal Vaticano II a "Catechesi Tradendae")*, nav. čl., str. 4.
- 57 Usp. M. VAN CASTER, *Le strutture della catechesi*, sv. I, Ed. Paoline, Roma 1968, str. 135.
- 58 Prigodom proslave XX. obljetnice II. vatikanskog sabora biskupi okupljeni na posebnoj sinodi potvrdili su važnost te povezanosti Pisma, Predaje i crkvenog učiteljstva. Usp. SINODO DEI VESCOVI (1985), "La Chiesa, nella parola di Dio, celebra i misteri di Cristo per la salvezza del mondo (Relazione finale)", u: *Enchiridion Vaticanum*, sv. 9, str. 1738-1781, posebno str. 1755 (br. 1794).
- 59 Usp. J. RATZINGER, "Un tentativo circa il problema del concetto di tradizione", u: K. RAHNER - J. RATZINGER, *Rivelazione e tradizione*, Morcelliana, Brescia 1970, str. 27-73.
- 60 Tako se Predaja promatra kao dinamična stvarnost koja pomaže zdravom razlučivanju, razlikujući bitno od nebitnoga dok se ne zaboravlja ono što je potrebno. Usp. M. SECKLER, "Tradition und Fortschritt", u: F. BÖCKLE i dr. (ur.), *Christlicher Glaube in moderner Gesellschaft*. Teilband 23, Herder, Freiburg itd. 1982, str. 5-53. Seckler podsjeća na to da je čovjek "biće predaje" te da zahvaljujući predaji dobiva svoje čovještvo. Predaja se predstavlja s elementima očuvanja i napretka i u primitivnim religijama, kao što su to dokazala i brojna etnološka istraživanja. S druge strane, kao što podsjeća Holstein, predaja je kao prenošenje apostolske poruke označena dimenzijom "trajnog ponovnog otkrivanja". Usp. H. HOLSTEIN, *La tradizione nella Chiesa*, Vita e pensiero, Milano 1968, str. 215.
- 61 To je svojedobno istaknuo još sv. Irenej u svom djelu *Adversus Haereses* (I, 13, 5-7). Usp. H. HOLSTEIN, *La tradizione nella Chiesa*, str. 63.
- 62 Usp. Y. CONGAR, *Mons. Lefebvre, campione de "la Tradizione"? Necessità di alcuni discernimenti*, u: "Concilium" 14(1978)9, 143-156.

predaja koje su se razvile u mjesnim Crkva-ma.⁶³ Dinamika koja postoji između prenošenja i primanja zahtijevala je velik napor prilagođavanja i pažljivog razlučivanja. Jedan od čimbenika koji pripadaju istinskoj predaji nije samo nužna inkulturacija poruke u svrhu sve autentičnije “vjernosti Bogu i čovjeku”, nego je to i cjelokupni ekumenski pokret, ukoliko predstavlja ideju po kojoj zalaganje za pažljivo čitanje Predaje treba biti uvijek živo i otvoreno nadahnuću Duha te naporu što ga vrše drugi tražitelji Istine.

2.3. Liturgija

Složen, a ponekad i težak suodnos između liturgije, koja je znak, izvor i mjesto kateheze,⁶⁴ i same kateheze, ukoliko je kateheza priprava i uvod u liturgiju, privlači pažnju i znanstvenika, i pastoralnih radnika, i vjeroučitelja. Danas, kao i tijekom sveukupne povijesti kršćanstva, ne postavlja se toliko pitanje može li se ili ne liturgija držati izvorom kateheze i njezina sadržaja. Međutim, ne samo novije sve snažnije razvrstavanje kršćanskog života i rastuća sekularizacija, zajedno s tolikim nesigurnostima koje obilježavaju čovjekov život našeg doba, nego i obnova crkvenih zajednica, napose nakon II. vatikanskog sabora, pokazali su da se uvijek automatski ne prihvaća posebnost tog odnosa, koji je još uvijek nerijetko označen snažnim kompleksom “anti-intelektualizma”.⁶⁵

Već od prvih kršćanskih vremena može se uočiti blizak i mnogoobličan odnos između liturgije i kateheze. Kateheza prvih kršćanskih stoljeća duboko je vezana uz liturgiju među ostalim i stoga jer su i jedna i druga bile dio procesa uvođenja katekumena u život vjere. Taj se proces naglašenog zajedničarskog značenja svečano završavao u pouskrsnom tjednu mistagoškim katehezama za novokrštenike.⁶⁶ Najnoviji povratak izvorima, koji je obilježio obnovu svih polja crkvenog života, iznova je istaknuo važnost tog odnosa, kojeg su blizinu i udaljenost označili nova vremena i ambijent u kojem živi današnji čovjek. Tako se događa da danas nije riječ samo o naglašavanju važnosti liturgije kao izvora kate-

heze i njezina sadržaja, nego štoviše o ograničavanju i o pojašnjavanju tog međudnosa, ukoliko je riječ o procesu koji nije ni potpuno razjašnjen ni dovršen.

Razni momenti ukazuju na liturgiju kao izvor, objekt, cilj i mjesto kateheze.⁶⁷ Liturgija, ukoliko je izričaj međuosobnog odnosa između ljudi te između ljudi i Boga, doživljava svoj vrhunac u Predaji i u životu i u njoj je moguće “ujediniti sve vidove otajstva Kristova” (RdC 113). Ona je kateheza na djelu, jer se u njoj slavi i izriče Kristovo otajstvo.⁶⁸ Liturgijska⁶⁹ kateheza

63 Usp. npr. SECRETARIAT FOR PROMOTING CHRISTIAN UNITY, “Baptism, Eucharist and Ministry, Faith & Order, Paper n° 111 (BEM), A catholic response, July 2, 1987”, u: *Enchiridion Vaticanum*, sv. 10, str. 1306-1409, ovdje str. 1325 (br. 1937).

64 Razni autori upotrebljavaju izraze “izvor”, “znak”, “mjesto” da bi opisali u biti istu stvarnost: povezivanje i odnos između liturgije ukoliko je izvor, znak i mjesto kateheze, ne razlikujući previše etimološko značenje koje odgovara svakoj od tih riječi. Ovisi zatim o namjeri autora u kojoj će situaciji govoriti npr. o liturgiji kao “izvoru” ili prije svega kao “mjestu” kateheze.

65 Jedan od razloga je zasigurno i kateheza koja je bila odvojena od izvora i života čovjeka općenito, kao reakcija na previše isticanu “pojmovnu” katehezu. Usp. J. COLOMB, *Al servizio della fede. Manuale di catechetica*, str. IX-X.

66 U liturgijskokatehetskoj reformi koja je uslijedila nakon II. vatikanskog sabora, izričito se spominje upravo ta “mistagoška” faza modernih neofita. Usp. *Pristup odraslih u kršćanstvo*, u: *Red pristupa odraslih u kršćanstvo*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 1974, br. 37-40, str. 15. Brojna katehetska djela apostolskih otaca zapravo su propovijedi ili kateheze katekumenima i neofitima. Usp. J. DANIELOU, - R. DU CHARLAT, *La catechesi nei primi secoli*, LDC, Leumann (To) 1982, posebno str. 30. i 54.

67 Usp. F. PAJER, *Rinnovare la catechesi riscoprendone le fonti*, Figlie della Provvidenza, Milano 1970.

68 Usp. Rdc 114. Činjenica da se liturgija priznaje kao povlašteno “mjesto” Kristove spasenjske prisutnosti, u sebi skriva i opasnost isključivosti, tako da se govori i o “apsolutizaciji liturgije”, te se drugim momentima izričaja Božje riječi, tj. drugim pastoralnim ulogama Crkve smanjuje ili se čak niječe važnost i nužna neovisnost. Usp. E. ALBERICH, *Kateheza i crkvena praksa*, Katehetski salezijanski centar, Zagreb 1985, str. 199.

69 Među raznim definicijama liturgijske kateheze možemo podsjetiti na onu prema kojoj je liturgijska kateheza “kateheza dinamički usmjerena prema liturgiji, trajno obogaćena liturgijskim sadržajima”.

tako vodi k savjesnijem i plodnijem sudjelovanju u liturgijskom slavlju, dok u isto vrijeme pazi kako i ona sama ne bi postala (para)liturgija. Ostajući svaka od njih vjerna svojoj sinkroničnoj i dijakroničnoj⁷⁰ posebnosti, obje - i kateheza i liturgija - trebaju neprekidno promicati dijalog: kateheza da bi otkrila predaju koja joj je zajednička s liturgijom, a liturgija kako stoga ne bi postala restauracijska odnosno kako ne bi bila označena jedino svojom liturgijskom dimenzijom i kako bi se još više otvorila problemima koji su svojstveni kulturi i pedagogiji, za koje se kateheza dosad pokazala osjetljivijom.⁷¹

2.4. Stvorene stvari

Izričito ubrajanje stvorenih stvari među izvore vjere i kateheze možda je jedna od najvidljivijih, a svakako je i jedna od istaknutijih novosti crkvenog i katehetskog pokreta nakon II. vatikanskog sabora. Dok su drugi izvori: Biblija, crkvena predaja i liturgija, oduvijek bili držani i izričito spominjani kao izvori vjere i kateheze, sa "stvorenim stvarima" nije bilo tako. U tome smislu bit će prikladno posebno spomenuti Pastoralnu konstituciju II. vatikanskog sabora o Crkvi u suvremenom svijetu "Gaudium et spes".⁷² Na kraju šezdesetih i početkom sedamdesetih godina, tj. neposredno nakon Sabora, to je bila jedna od velikih novosti kojoj se pridavala posebna važnost. Pogledamo li malo unatrag u katehetski pokret, primijetiti ćemo da je prihvaćanje te tvrdnje plod napora sabornika II. vatikanskog sabora, ali i plod antropološke faze modernog katehetskog pokreta koji ističe i prihvaća "ljudske stvarnosti" kao jedan od izvora kateheze, čemu treba pridodati i nužnu potrebu inkulturacije.⁷³ Kateheza je dakle pozvana zanimati se uvijek za svijet koji okružuje čovjeka kao i za različite *znakovne vremena*,⁷⁴ tako da i "nade i tjeskobe" svakog čovjeka budu poznate i zatim tumačene "u svjetlu evanđelja" (GS 4).

U skladu s katehetskim pokretom iskustvo čovjeka i posebne situacije u kojoj se moderni čovjek nalazi postaju dio suvremene kateheze.⁷⁵ Na svjetskoj razini posebno je odjeknuo konkretan model, još i danas

umnogome obnoviteljski, predstavljen u nizozemskom "Novom katekizmu", objavljenom u izvornom izdanju 1966, a 1970. godine i u hrvatskom prijevodu. Unatoč određenim primjedbama crkvenog učiteljstva, ta knjiga ostaje i danas znakovit model ne samo za katehezu odraslih nego i za onu koja se obično naziva antropološkom katehezom.⁷⁶ Taj obnoviteljski čimbenik, zajedno s već prihvaćenim zahtjevom suvremene pedagogije koja vodi računa o subjektu i o njegovu životu, mijenjaju sadržajno zanimanje kateheze našeg vremena. Poradi širine sadržajnog obzora za koji se zanima suvremena kateheza kao i zbog različite

---

jima, temeljno i primarno ustrojena na tekstovima i liturgijskom djelovanju". Usp. A. M. TRIACCA, *Contributo per una catechesi liturgico-sacramentale. In margine al nuovo "Ordo Confirmationis"*, u: "Rivista liturgica" 60(1973) 5,611-632. Postoji osim toga i mogućnost da se razlikuje liturgijska kateheza u širem smislu ("svaka kateheza koja se utječe liturgiji kao ilustraciji ili kao primjeni") i u vlastitom smislu ("ona koja se stvara prema kategorijama liturgijskog mišljenja i izražavanja i koja se prema tome na odgovarajući način ustrojava"). Usp. M. VAN CASTER, *Le strutture della catechesi*, sv. I, Ed. Paoline, Roma 1968, str. 185.

- 70 Usp. A. ROUET, *Catéchèse et liturgie: Radiographie d'un débat insuffisant*, u: "La Maison-Dieu" (1979)140,7-23.
- 71 Usp. D. SARTORE, "Catechesi e liturgia", u: D. SARTORE - A. M. TRIACCA (ur.), *Nuovo dizionario di liturgia* (dalje: NDL), Edizioni Paoline, Roma 1984, str. 219-231.
- 72 Uvodne riječi te konstitucije ukazuju na važnost stvorenoga za katehezu. Konstitucija, kao što je dobro poznato, započinje ovim riječima: "Radost i nada, žalost i tjeskoba ljudi našeg vremena, osobito siromašnih i svih koji trpe, jesu radost i nada, žalost i tjeskoba također Kristovih učenika, te nema ničega uistinu ljudskoga a da ne bi našlo odjeka u njihovu srcu." (GS 1)
- 73 Usp. B. MONDIN, "Catechesi e teologia", u: C. BONIVENTI (ur.), *Andate e insegnate*, EMI, Bologna 1980, str. 365-378.
- 74 Usp. M. VAN CASTER, *Catéchèse des signes de notre temps*, u: "Lumen Vitae" 21(1966),225-267.
- 75 Usp. J. GEVAERT, *Ljudsko iskustvo i kateheza*, Katehetski salezijanski centar, Zagreb 1980.
- 76 Usp. *Novi katekizam. Poruka vjere za odrasle*, Stvarnost, Zagreb 1970. Danas taj isti katekizam izdaje "Kršćanska sadašnjost", također u Zagrebu. Vidi također: U. GIANETTO, *Katekizam nizozemski*, u: RPKL, str. 355-356.

postavke reda zanimanja, govorilo se i o promjeni sadržaja kateheze.⁷⁷

Želja da se duh II. vatikanskog sabora dosljedno primijeni na suvremenu katehezu kako bi ona postala istinski autentična,⁷⁸ zajedno s potrebom da se ozbiljno razmotre hitni problemi naslovnika u njihovom konkretnom životu,⁷⁹ navode radnike na pastoralnom i katehetskom području u različitim dijelovima svijeta, među kojima se na razne načine ističe latinskoamerička stvarnost, da se izravnije zanimaju za stvarni život naslovnika katehetskog djelovanja. Dok se na teološkom polju govori o teologiji oslobođenja, u katehezi se jedan od znakova tog novog zanimanja izražava pomoću sve češće "regionalizacije" sadržaja, ukoliko se sadržaj kateheze promatra s točke gledišta konkretnih problema nekog područja ili neke društvene, političke, ekonomske i slične situacije.⁸⁰ Očito je da se stvorene stvari uvode u katehezu ne samo kao jednostavno nabranje ili neki suhoparni popis sadržaja koje treba obraditi, nego kao napor da ih se shvati i protumači u kršćanskom smislu (usp. CT 29).

3. SIMBOL I FORMULE VJERE

Već u prvoj kršćanskoj zajednici, u propovijedanju apostola i u katehezi Pracrkve nalazimo formule vjere, tj. ispovijedanje ili sažetak vjere izražene u nekoliko riječi. Tijekom stoljeća, širenjem kršćanstva, ali i kao ustuk herezama, upotrebljavaju se razni *simboli vjere*, od kojih se jedan, koji se proširio uglavnom u zapadnoj Crkvi, naziva i *apostolskim*, dok u istočnoj Crkvi prevladava tzv. nicejsko-carigradski simbol.⁸¹

Kršćanska je zajednica oduvijek nastojala izraziti svoju vjeru, svoje *vjerovanje*⁸² kao izričaj vjere zajednice, kao izričaj i vez jedinstva odnosno kao izričaj osobne vjere. Upravo poradi tog snažnog zajedničarskog i osobnog značaja, svaki simbol izražava u isto vrijeme i svoje vremensko i kulturno ograničenje, jer je plod određenog vremenskog razdoblja i određene kulture.

Tijekom svog gotovo dvotisućljetnog postojanja kršćanska je zajednica stvorila razne simbole vjere. Već apostoli, a potom i

njihovi nasljednici i sljedbenici, stvaraju i zapisuju, kao što je vidljivo i prema Novom zavjetu, kratke sažetke svojeg vjerovanja. Ti izrazi, osim što su izričaj pravovjerja (usp. 1 Tim 6,20; 2 Tim 1,12.14) imaju razna značenja: proglašavajuće, kerigmatsko,

77 Često je bila riječ o odlučujućoj i dubokoj promjeni govora (egzistencijalan, konkretan...) kojim se izražavao katehetski sadržaj. Ponekad se međutim novo područje zanimanja katehetskog razmišljanja i prakse izražavalo na teorijskoj razini, kao zanimanje za svijet i za stvorene stvari, odnosno na praktičnoj razini, ukoliko je bila riječ o konkretnom zalaganju i upotrebi novih modela i metodologija, da ne govorimo o govoru koji je bliži suvremenu čovjeku. Sve je to mnoge navodilo na zaključak da je riječ o stvarno novim sadržajima. S druge strane, zanimanje za konkretnu situaciju u kojoj živi čovjek, uvodi nove "sadržaje" ukoliko je riječ o vidovima koji su često novi u materijalnom smislu, iz jednostavnog razloga što prije ova ili ona situacija nije postojala ili jednostavno nije bila aktualna (dovoljno je prisjetiti se ekoloških problema modernog svijeta, koji su posljednjih godina osobito aktualni).

78 Usp. J. M. ESTEPA LLAURENS, *Identidad cristiana y catequesis contemporanea*, u: "Actualidad catequética" (1981)104,461-479, posebno ono što pisac kaže o poslanju Crkve u svijetu (str. 474-476).

79 Colomb je s pravom ustvrdio: "Kateheza je često zaboravila čovjeka i ljudske vrednote, ograničavajući kršćanstvo na 'potvrdu Boga bez čovjeka i bez svijeta'. /.../ Kateheza treba biti antropološka, tj. treba naviještati spasenje čovjeka onakvog kakav on jest, u cjelini njegovih potreba i iščekivanja." J. COLOMB, *Al servizio della fede. Manuale di catechetica*, sv. I., str. 187.

80 Usp. npr. J. LOZANO BARRAGAN, *Contenido básico de la catequesis para América Latina*, u: "Catequesis Latinoamericana" 8-9(1976)32,25-48; J. M. CALLE, *The Content of Catechesis in the Missionary Situation in Asia*, u: "East Asian Pastoral Review" 21(1984)2,196-202; M. SCHARER, *Katechese wider den Tod. Lateinamerika als Herausforderung für die Glaubensvermittlung*, u: "Theologisch-praktische Quartalschrift" 138(1990)2,135-143.

81 Usp. B. SESBOÜÉ, *Fonctions, genèse et histoire des symboles de foi*, u: "Catéchèse" 17(1977)67, 135-157.

82 Razlikujući između etimološkog (znak, oznaka, jamstvo, vjerodajnice) i pojmovnog značenja simbola, Sabugal podsjeća da simbol u pojmovnom smislu može imati četiri različita značenja: a) ukoliko je "znak" kršćanske vjere"; b) "znak" i oznaka koju kršćanska zajednica traži od katekumena; c) "pečat" utisnut u dubinu, u srce katekumena, da bi kasnije postao: d) "oznaka", neka vrsta kršćaninove vjerodajnice. Usp. SABUGAL, S., *Io credo. La fede della Chiesa, nav. dj.*, str. 3-4.

apologetsko, ispovjesno, liturgijsko⁸³, katehetsko itd. Dosad iznesena razmišljanja kao i povijest Crkve pokazuju nam da Simbol nikad ne treba promatrati kao zasebnu stvarnost, izvan vremena i prostora. Radi boljeg tumačenja i za što bliže povezivanje s problemima s kojima je povezan izričaj vjere za nas danas, bit će uputno ukazati na nekoliko daljnjih činjenica.

Unatoč dobroj volji ili izlikama sastavljača pojedinih Simbola kao i namjera učiteljstva, simbol gubi na svojoj znakovitosti ne samo kao *simbol* nego i kao "iskaznica za prepoznavanje"⁸⁴ među sljedbenicima istog Gospodina za koje on predstavlja i izričaj njihova jedinstva u vjeri. Drugim riječima, upravo razlozi zbog kojih je neki simbol nastao vode k njegovu trajnom oživljavanju, ili, da to kažemo izrazom bližim II. vatikanskom saboru, i simbol vjere treba trajno podanašnjivati. Evo prilično slikovitog primjera: katekizam-knjiga u svojim je počecima zapravo prericaj dogmatskih priručnika određenog razdoblja, posebice u vrijeme protureformacije.⁸⁵ On je gotovo u potpunosti sažeo značenje "istine" budući da ga se poistovjećivalo s "ispoviješću vjere". Kao takav mogao je bez poteškoća biti prihvaćen u vrijeme "kršćanskog" društva, ali je to puno teže, da ne kažemo gotovo nemoguće, danas kad živimo u izrazitoj mnogoobličnosti vjerovanja i mišljenja, što je plod i obilježje pluralističkog društva u koje smo uronjeni. Upravo taj pluralizam i nedostatak jasnih oslonaca za brojne vjernike traže poseban napor svih članova Crkve, prije svega učiteljstva, teologa i vjeroučitelja, kako bi sastavili sažetke vjere, gotovo kao da se želi proglasiti sažeto tumačenje razloga svoga vjerovanja.⁸⁶

Ovi i neki drugi zaključci potaknuli su teologe, učiteljstvo i cjelokupnu crkvenu zajednicu, posebno poslije II. vatikanskog sabora, tj. šezdesetih i sedamdeset godina, da ponovno izraze svoju vjeru novim *formulama vjere*. Unatoč njihovoj sličnosti, postoji egzistencijalna razlika između klasičnog Vjerovanja i formula vjere što su ih sastavili naši suvremenici. Dok Vjerovanje (Simbol), budući da je pravilo vjere, uvijek

biva označeno snažnim doktrinarnim isticanjem, noseći i određeno obilježje izravnog izricanja trojno/trojstvene vjere: "Vjerujem u Boga: Oca, Sina i Duha Svetoga", smjerajući u svom sažetom izričaju sadržaja vjere i na potpunost,⁸⁷ na žalost nikada dovoljno i na zadovoljavajući način postignutu,⁸⁸ kako bi moglo postati i "pravilo života", formule su vjere već na početku sastavljene sa sviješću o njihovoj ograničenosti budući da često imaju posebne "namjere", kao što se to dogodilo, da spomenemo tek jedan slavan primjer, u slučaju pokušaja K. Rahnera da sastavi formulu vjere.⁸⁹

83 Dobro je poznato da prvi simboli i izričaji vjere, počevši od onih u Novom zavjetu, a ne zaboravimo ni "Vjerovanje", nastaju i razvijaju se upravo unutar liturgijskih obreda. Usp. A. DONGHI, "Professione di fede", u: *NDL*, str. 1119-1129.

84 G. GROppo, *Simboli vjere*, u: *RPKL*, str. 683-685, ovdje str. 684.

85 Usp. J. AUDINET, "Le modèle 'catéchisme', fonction et fonctionnement", u: P. COLIN i dr. (ur.), *Aux origines du catéchisme en France*, Desclée, Paris 1989, str. 261-271, ovdje str. 265.

86 Usp. K. RAHNER, *Esigenza di una "formula sintetica" della fede cristiana*, u: "Concilium" 3(1967)3,86-97. Veliki teolog u tome članku izlaže svoj prijedlog formule vjere za "obrazovane Zapadnjake" (str. 92ssl.).

87 S obzirom na simbol ukoliko je izričaj sadržaja vjere, Etchegaray Cruz iznosi njegove dvije značajke: a) simbol je sadržaj kateheze uzete u njenom tehničkom značenju; b) sv. je Augustin, mijenjajući raspored sadržaja kateheze i stavljajući joj kao temelj teološke kreposti vjere, nade i djelatne kršćanske ljubavi, a ne više simbol i povijest spasenja, kao što je to bilo u prvim stoljećima kršćanstva, promijenio i podrijetlo jedinstva vjere - ona proizlazi iz subjektova unutar-njeg ja. Usp. A. ETCHEGARAY CRUZ, *Storia della catechesi*, str. 45 i 129.

88 Simbol je izričaj vjere i odgovor na konkretan zahtjev njegova oblikovanja. U svakom slučaju simbol je i izričaj jedinstva s općom Crkvom kao i izričaj pravovjerne i "katoličke" vjere pojedinih članova i krajevnih Crkvi. Svaki simbol nosi i pečat uvjetovanosti vremena u kojemu je sastavljen: najvećim dijelom predstavlja odgovor zajednice pred nedostatkom jednostranosti neke upravo proglašene hereze. U njegovu se oblikovanju nazrijeva utjecaj povijesnog vremena u kojem je nastao. Jedan od nedostataka drevnih formula ili simbola vjere upravo je upotrijebljeni način govora: nakon kratkog vremena simboli stoga prestaju biti u doslovnom smislu riječi *kratak i jasan izričaj vjere*.

89 Usp. K. RAHNER, *Corso fondamentale sulla fede*, Ed. Paoline, Alba 1977. U posljednjem di-

Nakon razdoblja gorljivosti i oduševljenog traženja u kojem je bilo brojnih pokušaja sastavljanja nove formule vjere, posljednjih smo godina iznova svjedoci zanimanja za formule vjere, kao izričaj "nove sinteze" vjere.⁹⁰ Jedan od znakovitijih pokušaja svakako je poznati "Vjerujem" što ga je Pavao VI. sastavio prigodom zaključenja godine vjere 1967/68.,⁹¹ na što podsjeća i njegov nasljednik Ivan Pavao II., govoreći tom prigodom o "sigurnoj uputi u sadržaj kateheze" (CT 28), a moglo bi se reći da je to i "simbol vjere XX. stoljeća".⁹² Kao i drevni simboli i ispovijesti vjere, tako i ovi moderni imaju razne uloge i obilježja. Upravljeni su suvremenima, prije svega vjernim kršćanima, kako bi im pomogli da u nekoliko riječi izreknu bit svoje vjere. Služe osim toga i kao prenositelj pravovjerna⁹³ i katoliciteta, ukoliko su izričaj ideološkog identiteta vjernika, prihvaćajući istovremeno i nužni pluralizam⁹⁴ u ispovijedanju vjere. Oni su i javna potvrda i izričita ispovijest vjere, jer posjeduju snažnu ispovjedalačku, hvalospjevnu, katehetsku, apologetsku i dopunjujuću ulogu.⁹⁵

Drugo obilježje modernih "formula vjere" jest da su one, polazeći prije svega od čovjeka i od njegova postojanja, tako sastavljene te mu mogu poslužiti kao valjana pomoć za uvećanje vlastite vjere. One se stoga izriču jezikom čovjeka našeg vremena i često ih kontrolira snažan antropološki naboj, nastojeći u isto vrijeme ne samo pomoći vjeri nego i pružiti tumačenja i razloge vjerovanja, ne izbjegavajući poneku kritiku konkretnog načina življenja vjere u Isusu Kristu danas.⁹⁶ Upravljajući se konkretnom čovjeku, formule vjere htjele bi povezati svoje traženje smisla i odgovor što ga nudi poruka spasenja, nuđajući se i kao određena vrsta formule za učenje vjere. Tako se događa da se moderne formule vjere predstavljaju kao oblik znakovitog "osobnog vjerovanja"⁹⁷ i kerigmatski izričaj našeg vremena.

Moderne formule vjere, koje su se započele množiti u godinama posaborskog oduševljenja, nisu izgubile na svojoj vrijednosti i aktualnosti, iako uvijek zadržavaju i svoja ograničenja.⁹⁸ Izražene konkretnim

govorom određenog vremena i usredotočene na bitno, u sebi nose i ograničenja tog vremena te ih neprestano treba podnašnjivati. Ponekad se čini da je više riječ o formulama vjere koje su sastavili teolozi za teologe te upravo stoga moraju biti i pluralističke i međusobno se razlikovati.⁹⁹ Dok valja poželjeti neprekidan napor novog izricanja vjere, formule vjere treba nastojati izraziti i u otvorenom ekumenskom duhu. Tako će uspješno izvršiti zadatak koji im je namijenjen, ostajući uvijek izričaj i izvor vjere, unutar svojih znakovitih ograničavajućih granica, kao što smo djelomično pokazali i u ovoj kratkoj raspravi.

---

jelu knjige, naslovljenom "Kratke formule vjere", Rahner predlaže tri formule, svaku s drugačijim naglaskom: teološkim, antropološkim, futurološkim (str. 569-582).

- 90 Usp. R. GIANNATELLI, "La catechesi in Europa: situazione, problematiche, prospettive", u: C. BONIVENTO (ur.), *Andate e insegnate*, EMI, Bologna 1980, str. 643-662, ovdje str. 659.
- 91 Usp. F. HOLBÖCK, *Credimus. Vjerujemo. Ispovijest vjere Pavla VI. S komentarom*. HKD. sv. Ćirila i Metoda, Zagreb 1971.
- 92 Usp. S. SABUGAL, *Io credo. La fede della Chiesa*, str. 33.
- 93 Razni autori podsjećaju na potrebu određene vrste kršćana za formulom vjere kao jamstvom pravovjerna. Ima međutim i drugih koji istovremeno tvrde kako formule vjere nisu toliko "sažetak" nego "usredotočenje" vjere, ne toliko *sažetak, kompendij*, nego "bitan i temeljan prijedlog vjere koju žive". P.-A. LIÉGÉ, *Un "abrégé de la foi"?*, u: "Catechèse" 12(1972)-49,407-417, ovdje str. 409.
- 94 Usp. K. RAHNER, *Il pluralismo teologico e l'unità della professione di fede nella Chiesa*, u: "Concilium" 5(1969)6,125-147.
- 95 Usp. F. PAJER, *Le formule di fede oggi. Il fenomeno e i problemi*, u: "Via Verità e Vita" 38(1989)123,5-15.
- 96 Usp. E. FEIFEL, "Die anthropologische Grund-sicht des Glaubens in Kurzformeln", u: H. FLECKENSTEIN i dr., *Orstkirche - Weltkirche. Festgabe für Julius Kardinal Döpfner*, Echter, Würzburg 1973, str. 557-571.
- 97 Usp. F. WEIDMANN, *Symbole als "Kurzformeln" des Glaubens*, u: "Lebendige Katechese" 9(1987)2,96-102.
- 98 Usp. R. MODRAS, *Funzioni e limiti delle formule di fede*, u: "Concilium" 14(1978)8,66-78.
- 99 Usp. H. HÄRING, *Esperienze con le "formule brevi" della fede*, u: "Concilium" 25(1989)4,83-101.

4. ZAKLJUČAK

Kad se govori o doktrini, nauku, naučavanju ili općenito o shematiziranom i ustrojnom obliku prikazivanja nekog mišljenja ili vjerovanja, u današnje se vrijeme nerijetko odmah nailazi na podozrijevanje i odbijanje. Vjerojatno je to, da se tako slikovito izrazimo, još jedna od posljedica francuske revolucije i ovostoljetnog isticanja čovjekove slobode koju se pojednostavljeno tumači kao oslobođenost od svakog pravila, temelja ili dogovora. Međutim, prihvatiti takvu pretpostavku, bilo bi u ovom slučaju potpuno krivo. Život u ljudskoj zajednici uključuje i određene dogovore i ustroj, a to onda vrijedi i za crkvenu zajednicu. Kao vjernici prihvaćamo da je vjera ovozemaljska stvarnost koja u sebi krije i nešto što tu stvarnost nadilazi. U ovom smo članku pokušali ukazati na religijskopedagoške i katehetske vidove navještaja vjere i u tom

smo smislu posebno istaknuli neka pitanja vezana uz hijerarhiju istina vjere, podsjećajući i na izvore kateheze, govoreći u tome smislu posebno o Bibliji, Predaji, liturgiji i stvorenim stvarima. Konkretni život već je prvu kršćansku zajednicu uputio na svrhovitost i potrebu kratkog izricanja vjere pa tako nastaju simboli i formule vjere, od kojih su neki postali klasični i općeprihvaćeni, dok su drugi, pogotovo oni novijeg datuma, pokazatelji želje za podanašnjem izricanjem jedne te iste vjere formulom koja je svojim oblicima i izrazima bliža današnjem čovjeku, njegovom konkretnom životu i problemima. Klasični, stoljećima njegovani i provjereni simboli i formule vjere imaju svoju vrijednost i opravdanost i danas, a današnji simboli i formule, ukoliko nisu tek izraz svojevrsnog egzibicionizma i isticanja novoga samo zato što je novo, mogu biti itekako dobrodošao poticaj nove evangelizacije.